

Зміст

Старосвітські батюшки та матушки	3
1.....	10
2.....	30
3.....	54
4.....	71
5.....	95
6.....	120
7.....	144
8.....	193
9.....	229
10.....	253
11.....	275
Нечуй-Левицький Іван Семенович (<i>біографія</i>).....	303

Широко розкинулось село Вільшаниця, недалеко од Росі, по зелених горбах та долинах. Серед села в долині лиснів довгий ставок. Коло самої греблі проти млина на пригорку стояла стара дубова церква з п'ятьма банями, а коло неї, неначе вгніздившись в густому вишнику, стояла ще старіша за церкву, присадкувата, широка дзвіниця з стовпчиками навкруги. Проти церкви через дорогу була оселя вільшаницького священика; за старим домом зеленів старий садок. І пригорки, й довгі долини, й зелені левади в вербах понад ставком — усе зеленіло й лисніло на веселому сонці, а білі чисті хати скрізь біліли в садках, ніби чиясь вередлива рука, граючись, розкидала їх в поетичному безладді по горбах та долинах.

На південь за пологими левадами та сіножатями, за купами вільхи та верболозу, проти синього неба ясно вирізувалась ламана смуга горяного берега Росі. По горах та западинах мріли ліси; поміж лісами ніби тонули в срібній імлі то там, то там села, блищали хрести на білих банях церков, мріли на пригорках білі хати. Високий берег, оповитий прозорим туманом, мрів в далечині, неначе поетичний міраж в прозорому синьому небі.

Дія діялась в двадцятих роках ХІХ віку. Було літо. Вже зайшли жнива. Вже настав гарячий робітний час. Стояла година, ще й до того був будень, — а в дворі й за двором в священика стовпилась сила народу: в Вільшаниці тільки що поховали старого священика, Петра Моссаковського. Уся громада зійшлась в його двір на поминальний обід.

Усе широке подвір'я суспіль було заставлене не столами, а дошками, покладеними на пеньках та окоренках. Вподовж цих дошок сиділи долі довгими рядками парафіяни покійного панотця. За подвір'ям стовпилась сила дітей, хлопців та дівчат і заглядала в двір через тин. Діти повилазили на тин і обсіли його, неначе горобці. На городі палало троє багаттів, а кругом їх вештались молодичі, сновигали баби. В легенькому диму од багаття було видно з десяток здорових золійників та горшків з усякою стравою для обіду. Незабаром молодичі почали насипати в здорові миски та яндоли страву й ставили по дошках; другі виносили з хати в ряднах і розкладали по столах покрайний на скибки хліб та книші. Коло самісінького порога довгими

рядками посідали за обід старці та старчихи сливе з усіх ближчих сіл. Народу було сила. Місця для всіх не ставало: одні рядки, пообідавши, вставали, другі сідали натомість. Після чоловіків сідали молодіці та баби.

Прислуговуючі наймички та молодіці насилу наставляли страви. Тут обідало все село, обідали прохожі, проїжджачі; старці посходились з усієї околиці... Горілка виходила відрами, та й ще не можна було наставити на всіх.

Чотири сини небіжчика отця Петра — два священики, один дякон і один дяк — з здоровими пляшками в руках ходили поміж столами і підряд частували усіх.

Найщедріше частували вони парафіян свого панотця, бо знали, що громада зараз по обіді почне вибирати заступника на місце старого покійного панотця. А їм усім однаково бажалось зайняти батькове місце в рідному, здоровому й багатому селі.

На причілку, в холодку, під високими черешнями, були понакривані столи для духовенства та значніших парафіян-господарів. Невістки покійника вітали гостей.

Сонце стало на вечірньому прюзі. Священики встали з-за столів, а за ними разом повставали усі люди на всьому широкому дворі. Гомін стих одразу. Настала така тиша, неначе на всьому дворі не було живої душі. Стало чуть, як щибетали в садку пташки. Старий сивий священик, обернувшись до церкви, почав правити здоровим басом парастас. Його голос розлягався по всьому подвір'ї. Старий батюшка наприкінці парастаса підняв голос і голосніше покликнув «вічну пам'ять» небіжчикові. І все духовенство, яке тут було, заспівало «вічна пам'ять!». А в той час титар, сивий, аж білий, з довгими вусами, тричі навхрест підійняв вгору здоровий полив'яний червоний жбан сити, придержуючи зверху рукою хліб, котрим був накритий жбан. Усі люди, що стояли в дворі і за двором, почали хреститись та кланятись до церкви: сотні рук замахали, сотні голів то нахилялись, то піднімались, сотні уст шепотіли не дуже тихо: «Вічна пам'ять! вічна пам'ять!» І несподівано неначе схопився серед тиші в дворі вітер, і неначе зашелестів на вітрі лист в садку на дереві. І той шелест помаленьку стихав, доки зовсім не стих... і знов в дворі і на причілку стало тихо-тихо, аж мертво...

Сини покійника з усім духовенством пішли в покої. Чоловіки поздіймали дошки й повносили в повітку; поодкочували під тин пеньки та окоренки. Сила людей розсипалась по дворі. Молодиці та старці повиходили з двору за ворота. Зісталась в дворі сама громада. Почались вибори нового священика.

Громада загомоніла й загула, неначе загули бджоли в пасіці пізнього літнього вечора після важкого гарячого дня; по всьому дворі люди позбивались в купки й стиха розмовляли. Насилу було чути то там, то там: «А хто пак оце буде в нас за священика? Кого нам обирати?» Одні радили, що найкраще було б обібрати на парафію одного з старших синів покійника, котрі вже були священиками в сусідніх селах; другі обзивались за третього сина — диякона; але ще тихіше ходив гомін, що старші сини покійного панотця не дуже мирять з своїми парафіянами, а диякон п'є по корчмах горілку й б'ється не тільки з людьми, але часом і з жидами, навіть з жидівками.

— Панове громадо! — спокійним, але твердим голосом промовив старий титар, кругом котрого стовпились такі ж самі старі діди. — З-поміж чотирьох цих настоятелів на парафію оберімо собі за священика найменшого покійникового сина Харитона. Він зріс на наших очах; ми його добре знаємо. І чоловік він добрий, богобоящий, не гордий; часом вряди-годи вип'є з нами по чарці, але не п'янствує, не тиняється по корчмах; він і до людей привітний та ласкавий, і гортань має добру. Нема що й казати! З його буде добрий священик. Напишімо прошення до владики, даймо йому підводу та грошей на дорогу, та й нехай з богом рушає до Києва. Чи так, панове громадо?

— Так, так! Титар добре радить! — загомоніли діди кругом титаря, і ця гадка, неначе стрілами, полетіла по всьому дворі.

Титар вийшов з свого круга, пройшов вздовж і впоперек по дворі поміж громадянами та питав в усіх і в кожного, чи пристають вони на його думку за цього одного з чотирьох теперішніх настоятелів на вільшаницьку парафію. Перед титарем люди розступались; голови без шапок коливались, і од кінця до кінця скрізь було чуть: «Так, так! Це правда! Нехай Харитін буде в нас за священика!»

Титар пішов в покої і оповістив священникам і самому Харитонові, що парафіяни обібрали його на парафію. Старшим синам покійника очевидячки стало ніяково. Харитін поклонився покірненько й подякував за честь.

— Вийдіть же, пане дяче, до громади! — сказав титар, легенько кланяючись Харитонові.

Харитін вийшов на ганок. Слідком за ним вийшли священники, окрім братів. Гомін в громаді одразу стих. Титар з сходів голосно спитав:

— Чи згоджуєтесь, панове громадо, щоб мати добродія Харитона в себе за священника на нашій парафії?

— Згода, згода! — гукнула громада як один чоловік. — Нехай він буде в нас за священника!

Харитін низько поклонився й подякував громаді.

— Волимо Харитона! Харитін нехай буде в нас за панотця! — знов загуло з усіх боків.

Харитін знов поклонився й хотів щось сказати, щоб подякувати громаді, але вже й перших його слів не можна було почути. Піднявся шум та гам, яким звичайно кінчаються усі громадські збори. Громада гула, неначе вітер в лісі. Задні лави заколивались і посунули з двору. Неначе вода в здорову заливу, що несподівано одразу прориває греблю, вони погнали поперед себе купи дітвори, хлопців та молодиць, котрі висли коло воріт. Заворушилось і все стовпище в дворі і широкою хвилею полилось з воріт на улицу. В дворі стало порожньо й тихо.

На ганку все ще стояв щасливий Харитін, високий, тонкий, рівний станом, біловидий, з густими руськими кучерями, що спадали трохи не до плечей. Він пильно дивився на густу масу чорних шапок, схожу на чорну ріллю, доки й останній чоловік не вийшов з двора. В його на делікатному виду зайнявсь рум'янець, як він, провівши очима всіх до останку, вертався в світлицю серед сусідів священників, котрі, очевидячки, спочували до його й були прихильніші до його, ніж до братів.

— Поздоровляємо вас, Харитоне Петровичу! — перші загомоніли проворні матушки. — Теперечки ж шукайте собі десь гарну паніматку, та й нехай вам бог благословить на парафію сісти.

Харитонів брат, диякон, глянув сердито на матушок, неначе п'ятака їм кинув, і промовив:

— В батька ще й ноги не захололи, а ви вже й про весілля...

— Та що ж, брате! Живий живе й гада! — обізвався найстарший брат. — Вже батька не вернемо з домовини. А от вийдуть сороковини, то й щастя, боже, Харитонові й одружитись, і висвятитись.

— Оце правда! Це мудре слово! Хіба ж в нас не знайдеться з ким одружитись, чи що? А гаятись тепереньки з цим таки не випадає, — задріботіли матушки.

Вони вже неначе й забули за похорон і почали перебирати та пригадувати усіх знайомих паннів в околиці. Одна матушка згадала між іншими паннами за Онисю Прокоповичівну. Почувши це ймення, Харитін липнув засоромленими очима й знов спустив їх додолу. Перед ним в одну мить, неначе блискавка, блиснув Онисин вид. Він згадав її й — забув навіть на той час за смерть і похорон батька. Раз він бачив її в Богуславі на ярмарку й од того часу не міг її забути. І тепер він неначе побачив її серед ярмаркового натовпу, на ясному сонці, в шовковому червонястому горсеті, в картатій плахті, в сорочці з мережаними рукавами, в квітках та мережках, обсіпану гарячим сонцем — неначе серед ярмаркового стовпища, шуму та гаму десь узялася райська птиця, прилинула і впала серед чорних та білих свиток, серед смушевих чорних шапок.

Хоч гості вже й пообідали й добре випили, але по старинному звичаю на столі знов поставили здорові пляшки настойки та наливки. Гості все пили по чарці та стиха балакали. Розмова йшла поважна, неголосна. Гості очевидно шанували пам'ять небіжчика й говорили стиха, ніби небіжчик ще й тепер лежав на лаві, або неначе ще й досі не скінчився похорон. Тільки вряди-годи якась там дуже голосна та прудка матушка, забувши за похорон, дзеленькала, неначе в голосний дзвоник дзвонила.

Харитін сидів, похиливши голову й похнюпившись а думи снувались в його в голові, як нитки на снівниці. І похорон, і вибори, й несподівана батьківська парафія, й зависність його братів — все це ворушилось в його думках.

Він насилу чув гомін в покоях, не розбирав навіть ні слів, ні тямки розмови в тому густому гомоні. І чогось йому почувся інший густий гомін: не в покоях, а десь-інде, десь неначе на богуславському ярмарку. Чогось його думи знов перелетіли до Богуслава, й він неначе побачив ярмарковий натовп, ярмаркове вештання. Люди сновигають між возами, між крамницями, між ятками, неначе комашня. Він навіть почувив гарячий од сонця ярмарковий дух куряви, возів, коліс, пахощі од трави та переїдів сіна на возах. А з того натовпу знов виглянула до його Онися, вся в квітках та мережках. Він ніби вглядів її чудові темні очі: на його ніби впав з тих очей гострий погляд. І щось миле, невиразно приємне та привітне одразу сповнило його серце. Він почував, що й досі пам'ятає той гарний веселий Онисин вид, що й досі не забув за ті темні очі.

— Харитоне Петровичу! Чого це ти так напиндючився та задумався й по чарці не п'єш? — сказав до його старший брат.

Харитін опам'ятався й схаменувсь.

«Ой, що ж це мені верзеться в голові? Це ж грішні думки та ще й на батьковому похороні! Батька тільки що засипали землею, а я вже грішу грішними думками. Цур їм, пек їм, тим думкам!»

Але ті грішні думки все чогось настирливо лізли йому в голову. Він згадав, як ховали батька, як співали «вічну пам'ять», а грішні думки все ворушились в його серці. А пишний вид в стрічках та в квітках все мрів перед ним навіть в легенькому диму кадила, в прозорому повітрі спорожнілого двора та садка, в важкому повітрі невеличких покоїв покійного панотця. Через недавній спів «вічної пам'яті» по батькові йому почувся дзвінкий Онисин голосок на ярмарку.

«Ой грішу! Отже ж грішу! — подумав Харитон. — А все оті цокотухи розворушили мої думки, згадали мені про Онисю. А бодай вас лиха година взяла! Це ж гріх! Це ж гріх!»

А той гріх в квітках та стрічках все манячив перед ним і неначе дражнив його богобоящу душу.

Надвечір один по одному розїхались усі сусіди й знайомі небіжчика Моссаковського. Сини, не змагаючись,

спокійно поділились батьківським добром; старші брати, взявши собі дещо з батьківського добра на пам'ятку про батька, залишили Харитонові, як найменшому в сім'ї, по народному звичаю на Україні, усе нерухоме добро й господарство. Вони попросили одного старого священика, котрий вже не мав парафії, «наблюдати» вільшаницьку парафію, доки Харитін висвятиться на священика, а самі поспішали до господи, бо вже зайшли жнива.

Настав вечір. І в покоях, і в дворі стало порожньо й неначе мертво після здорового натопу, вибірчого гаму та вештання. І дім, і двір неначе вмерли разом з помершим господарем, старим панотцем. Зістався в сумних покоях сам Харитін з своїми думами та мріями про священство та про Онисю в квітках, та стрічках, та в червоних черевичках.

Дуже помалу тяглися для Харитона дні до сороковин. А тим часом до Онисі часто заїжджали женихи, а найчастіше од других вчачав Марко Павлович Балабуха, філософ. Він тільки що покинув недавно перед тим реформовану давню Київську академію, щоб піти на село на парафію.

Онися Степанівна була одним одна дочка старого священика в селі Чайках. Чайки були за двадцять верстов од Вільшаниці. Вони розкинулись на горяному високому правому березі Росі. Високий берег був ніби попере́ризуваний попере́к узенькими западинами та ярами й подекуди понад Россю закиданий скелистими терасами. Розкішні западини та долинки, мальовничі тераси пишались, ніби закидані й застелені чудовими садками. То там, то там, од берега до самого верху гір біліли чистенькі хатки, то ніби ховаючись од сонця та завірюх попід скелями, то потопаючи в долинах, в зелених садках. По обидва боки села, як дві зелені стіни, стояв густий дубовий ліс. Посеред села ніби стриміла на щолопочку на найвищій терасі й неначе пишалась дубова церква з п'ятьма білими банями. Коло церкви притулився домок священика Прокоповича. Од його по крутій горі до самого берега Росі неначе спадав зеленими рунами розкішний старий садок. Проти села, понад Россю, на десятки верстов скрізь було видко села на пологих луках, на

подолі та рівнині, поцяцькованих то жовтими нивами, то зеленими лугами та гайками, то левадами.

1

Була неділя. Прокоповичі тільки що пообідали. Старий панотець пішов в пасіку й ліг в катразі спати. В кімнаті сиділи мати й дочка та лузали насіння. Вони розмовляли за паничів, що приїжджали до Онисі Степанівни.

— А що пак, дочко, оце будемо діяти? Чи швидко підемо заміж, чи ще довгенько будемо перебендювати? — спитала мати в дочки.

— Про мене, мамо, йдіть собі заміж хоч і сьогодні, — сказала дочка осміхаючись.

— Цур дурної-навісної! Хіба ж я оце за себе говорю? — сказала мати.

— А то ж за кого? — спитала дочка.

— Та за кого ж пак, як не за тебе!

— За мене?.. Як за мене, то не знаю, — сказала дочка, закопилівши спідню губу.

— А хто ж повинен знати, як не ти? Це ж твоє діло, а не моє. Мені з твоїми женихами не жити. Чи вже ж мало їх до нас навідувалось?

— Та мене ж, мамо, хвалити бога, ніхто не об'їхав білим конем, — сказала дочка, — але, мамо, сказати по щирій правді, моїх женихів хоч по сім за цибулю продавай на богуславському ярмарку, та й то ніхто не купить...

— Ну, це вже твої вигадки! Не всіх таки продаси по сім за цибулю. Вже одного академіста Балабуху не продаси й за сім цибуль.

— Я б, мамо, його й дурно оддала, аби він тільки не їздив до нас, одчепився од мене.

— Але й вередлива ж ти, — нема де правди діти. Балабуха чоловік вчений, займе добру парафію, буде благочинним, а може, і протоєреєм.

— Про мене, нехай буде й архієреєм: коли ж, мамо, в його такі губи, що неначе він все чогось з людей кривиться.

— От і вигадала. Які ж у його губи? Такі, як в усіх людей.

— Коли ж, мамо, як він сміється, то якраз так, наче титарева коняка сміється до нашого рябого коня. А що вже гордий та гоноровитий!..

Не встигла Онися скінчити розмови, як за двором затарахкотів віз. Загавкали собаки й кинулись за двір. Мати й дочка вибігли з кімнати в світлицю й кинулись до вікон. В ворота вїжджав богуславський візок, обшитий лубками. За двома кінськими головами та шиями в шлеях було видно здорову постать академіста Балабухи. Балабуха сидів на візку, неначе копиця сіна, в літній синій шинелі з таким довгим коміром, що він закривав його широку спину й теліпавсь позад візка, закриваючи колеса сливе до маточин. Візок став під коморою. Балабуха взявся обома руками за полудрабки й майнув на повітрі, задираючи ноги через полудрабок. Візок залуцвав в його руках і розігнувся, як личана колиска.

— Ой паничу, помаленьку злазьте, бо воза поламаєте! — сказав погонич, оглядаючись. — Знов нас батюшка лаятимуть, як лаяли за того воза, що ви розстрожили торік.

— Розкажи своєму батькові! — сказав Балабуха й, закинувши ноги через полудрабок, скочив додолу. Його здорова, важка постать аж гупнула, неначе хто кинув на землю лантух пашні.

— От тобі на! — сказала Онися, заглядаючи в вікно. — За вовка промовка, а вовк у хату.

— Йди, дочко, та причепурись! — сказала мати. — Надінь товсте намисто та квітки на голову.

— Намисто надіну, й квітки надіну, а Балабусі, надісь, дам гарбуза, — сказала Онися, сміючись і втікаючи в кімнату.

— Годі, моя дитино, гарбузувати! Треба ж колись будлікого покохати та й заміж піти, — тихо промовила мати.

Балабуха стояв коло воза, а йому під ноги кидались, як скажені, три собаки. Наймичка вибігла з ломакою й прогнала собак. Балабуха, ледве соваючи ногами, посунув до хати. В сінях він зняв з себе шинелю й картуз і кинув на довгу скриню; потім витяг з кишені червону хустку, висякав носа й пішов в світлицю.

В світлиці не було нікого. Балабуха знов витяг з кишені хустку, нащось знов втер носа, тричі кашлянув і почав

тихою ходою ходити по світлиці од кутка до кутка, поглядаючи то на двері в кімнату, то на свої широкі, на корках, чоботи, пошиті «в рант», як тоді казали. Світлиця була просторна, з малими вікнами на чотири шибки. Дві стіни були суспіль завішані образами, неначе іконостас. В одному кутку висів під самою стелею здоровий образ Печерської богородиці, в другім кутку — Почаївської. Перед образами висіли лампадки, а на образах біліли довгі рушники розкішно повишивані лапатими квітками та дрібними взорцями. Під самісінькою стелею висіли, суспіль один коло другого, великі образи, а під ними висів другий рядок трохи менших. На стіні коло дверей на картинах чорніли постаті якихсь архієреїв та ченців в клобуках та мантиях. Картини висіли навіть над дверима. На тій стіні, де були двері в кімнату, висів здоровий, під саму стелю, килим. На килимі були виткані не квітки, а якісь дуже ясні, ніби квітчасті плями або червоні та білі латки, а кругом їх замість листя, вились якісь ніби курячі та гусячі лапки. Тут стояла проста канапа, прикрита килимом. Кругом світлиці стояли прості, непомальовані, з високими спинками стільці, білі, чисто вимиті. В кутку коло порога стояла шафа з скляними дверима, на два етажі, помальована синьою фарбою. За скляними дверцями стояли чудернацькі пляшки та жбани. На дверях був намальований Авраам з здоровим ножем в руках, що налагодивсь заколоту на жертву Ісаака, а на других — козак-запорожець з пляшкою в одній руці й з чаркою в другій.

Балабуха на самоті роздивлявся на картини, хоч він бачив їх вже й не раз. Його голова трохи не доставала до сволака, й неначе одпочивала на широких плечах. Необстрижені волоски на висках закручувались кучерями, неначе гарний смушок. Густі, але не товсті брови на узькому лобі неначе висіли над темними ясними й незвичайно спокійними очима. Довгі щоки були повні внизу й кінчались м'яким широким підборіддям. Балабуха був зовсім таки непоганий з лиця, тільки трохи товстий довгий ніс та м'ясисті випнуті широкі губи трохи псували красу обличчя. Серед верхньої губи було знать широку ямку, неначе хто вдавив її пальцем, од

чого губа ніби репнула посередині, й з одної губи стало дві, а спідня, товста та широка, так вивернулась, що на їй аж шкура натяглась і лисніла. Балабуха й справді мав таку природну міну в устах, неначе кривився з кого, закопилівши спідню губу. Одежа на академістові була «з достатку» чиста, й нова, й новомодня: довгий синій суконний сюртук з широким коміром і білими здоровими гудзями, без розпірки ззаду, жовта жилетка, бланшові панталони, такі узькі внизу, що через їх було знать халяви, та здорові високі стоячі білі коміри з такими гострими кінцями, що про їх тоді панночки говорили, ніби вони ріжуть хмари, а старі батюшки говорили всмішки, що ними можна б орать поле, як плугом. Од тих комірів, од чорної намотаної на шиї хустки половина лиця й шия здавались ще товстішими, а губи ще ширшими; голова була неначе здорова квочка, що сиділа в обичайці, в котру були застромлені з двох боків дощечки. Чорні довгі, але товсті вуса спускались наниз, а обголені щоки й підборіддя синіли, як буз, неначе вони припали сажею.

Наука в академії обридла Балабусі. Йому заманулось женитись, і він, скінчивши риторичку й філософію, покинув богословію й поїхав шукати собі жінки.

Тихо рипнули двері з кімнати. Авраам з Ісааком зникли, а натомість в світлицю ввійшла матушка. Вона була вже немолода. В неї голова була заверчена наміткою; через намітку блищав парчевий очіпок з здоровими золотими й червоними квітками. На їй була темненька плахта, темненька запаска й шовкова темно-коричнева юбка з дрібненькими розкиданими срібними листочками. Вона була в жовтих сап'янцях. На шиї висів чималий блискучий червінець.

Балабуха привітався, низько поклонився хазяйці й поцілував її в руку. Вона поцілувалась з ним в губи.

— Вибачайте, паніматко! Може, ви одпочивали по обіді, а я оце вас збудив, — промовив Балабуха басом, але тихо, неначе боявся когось збудити в кімнаті; слова його тяглися нешвидко, неначе його хтось силував говорити.

— Ні, Марку Павловичу, — сказала матушка. — Я не одпочивала, а мій старий десь оце хропе в пасіці.

— А Онися Степанівна дома? — спитав Балабуха.

— Дома. Онисю! — гукнула матушка через поріг в кімнату. — Вийди, серце, та винеси нам по чарці... Чи горілки, чи наливки? — спитала вона в академіста.

Академіст трохи не прохопивсь: «та того й того!», але схаменувся і, трохи подумавши, сказав:

— Та воно після дороги лучче б тієї, як його... тобто горілки чарку...

— Винеси, доню, нам горілочки, та наברי на тарілку пиріжків! — знов сказала матушка, неначе в порожній простір через поріг.

В кімнаті було тихо. Не було навіть чути шелесту, тільки здоровий кіт вийшов з кімнати, постояв на порозі й знов тихо, мов академічний поважний професор, пішов назад.

Онися не забарилась. Вона швидко з'явилась в дверях, висока, тонка та рівна, як тополя. Нахиливши трохи голову, щоб не черкнутись тім'ям об одвірок, вона вступила в світлицю з пляшкою й чаркою на тарілці. Балабуха трохи не крикнув, ледве вдержав голос...

На Онисі була картата плахта, виткана з вовни пополовині з шовком невеличкими квадратиками. Квадратики були заткані жовтогарячим шовком з білими, як срібло, тонкими обідками; внизу теліпались червоні китички, неначе волоські горіхи або дзвонички. Червона з синіми та зеленими квітками запаска блищала, неначе жевріла. Вишитий червоними та синіми взорцями поділ сорочки спадав на червоні черевики. Ясносиній шовковий горсет був затканий золотими квіточками. На чорноволосій голові неначе цвів вінок квіток. Стрічки вкривали всі плечі до пояса, неначе з голови на плечі лився ливцем дощ з стрічок. На шиї червоніло п'ять разків товстого доброго намиста з золотими дукачами. Лице в Онисі було оригінальне: зверху широке, внизу узьке. На широкому й високому чолі неначе бігли дві довгі чорні темні стрілки: то чорніли тонкі довгі брови. Гострі кінці довгих брів десь побігли на випнуті виски й там неначе зникали під пучечками квіток, котрі висіли за вухами. Під бровами ніби горіли темні, як угіль, гострі блискучі довгенькі очі. Лице кінчалось

трохи гострим підборіддям. Маленькі темно-червоні уста були випнуті. Матовий цвіт лица був трошечки жовтуватий, але його одсвіжав ледве примітний, розлитий по щоках рум'янець.

Онися ввійшла й неначе з собою принесла ще більше світу в світлицю, залиту гарячим літнім сонцем.

Балабуха стояв і дивився. Він забув навіть поздоровкатись і поклонитись. Она сама поздоровкалась і поставила тарілку на стіл. Стрічки заметлялись на плечах, неначе од вітру. Через стрічки було видно тонкий, рівний, як стріла, ще дитячий стан. Балабуха таки опам'ятався, підбіг до Онисі, зігнувся й поцілував її в руку. Она засміялась, моргнувши до матері, й подумала: «Ій-богу, кривиться! Отже ж ніби кривиться з мене!»

«І коли ж оце моя Онася встигла вбратись в нову плахту, в нову запаску ще й начіпляти стрічок та квіток на голову?» — думала матушка, поглядаючи скося на свою доню.

Онися сіла на канапі. Її рівна блискуча постать була ніби намальована на здоровому килимі ясними блискучими фарбами. Балабуха сів на стільці під вікном і поглядав на неї несміливими очима.

«Чого це я так злякався цієї панни? — думав Балабуха. — Я ж таки академіст, філософ, а вона і в граматиці, і в риторичі не була й не вмє навіть просклоняти «mensa»¹, а я ж знаю Горація та Овідія напам'ять, од дошки до дошки».

Балабуха підвів гордо голову, закинув ногу на ногу, обперся ліктем об стіл і примостився в академічній позі. Онисі та гордовита поза чомусь була несподобна. І вона була так само горда, розумна й завзята й не любила гордих та натуристах людей. Вона любила верховодити, а не коритись.

В хаті на часину стало тихо. Усі замовкли, тільки було чути, як мухи билась об шибки, залиті гарячим сонцем.

— Чого ж оце ми сидимо? Випиймо по чарці, то, може, й повеселішаємо та розговоримось, — сказала матушка, наливаючи горілку в чарку.

¹ Стіл (лат.).

— І то розумне слово, — обізвався Балабуха густим басом, з повагом розтягуючи слова. — «In vino veritas»² — говорили латинці.

Матушка випила півчарки й налила Балабусі; Балабуха вихилив чарку до дна й укинув у рот одразу півпирога.

— А ти, доню, не покуштуєш часом оцієї поганої та гіркої? — спитала мати в дочки.

— Спасибі, мамо! Я не п'ю, — сказала Онися швидко й голосно, як одрізала.

— Та, бач, за здоров'я шановного гостя хоч пригуб, — сказала матушка, подаючи дочці чарку.

Онисі було ніяково не випити. Вона встала, помочила губи в чарці й поставила чарку на тарілку, обтираючи уста хусточкою.

Після чарки розмова пішла жвавіше, матушка розказувала про господарство, за урожай, за пасіку. Балабуха вкидав подекуди слівце та все поглядав на Онисю. Онися все повертала очі на мальований поставець коло порога, неначе вона вперше його бачила.

Матушка заговорила про небіжчика вільшаницького священика, про похорон.

— А ви були на похороні? — спитав Балабуха в Онисі.

— Ні, я боюсь мерців. Я б три ночі не спала після похорону, — сказала Онися й знов почала роздивлятись на зелені одвірки дверей та на Авраама, котрий підняв здорові перелякані очі на небо, неначе й він углядів там якогось мерця.

— Який в вас гарний садок, та ще й над водою, — сказав Балабуха, обертаючись просто до Онисі.

— Садок гарний, але цього року не вродила «хруста», — сказала Онися, вкидаючи новомодне заграничне слово.

— Може «фрукти», — сказав Балабуха, — бо це слово латинське четвертої деклінації, і воно роду мужесьького, тим-то треба казати фрукт, а не фрукта.

«Ой та й поганий же, та ще й вчить мене, — подумала Онися й почервоніла. — Потривай же ти, великорозумний академісте! Ось я тобі підсуну хрутку!»

² Істина в вині (лат.).

Матушка примітила, що третя людина зайва там, де зійдеться хлопець з дівчиною, встала й промовила:

— Піду ж я в пасіку та розбуджу свого старого: а доки він спатиме!

Матушка вийшла. В світлиці стало тихо, так що було чути, як Балабуха важко дихав, піднімаючи широкі та високі груди.

«Звідкіль почать? Що сказати? Ой музи! О Горацію! О Овідію, допоможіть мені приступити до цієї червоної запаски», — моливсь в думці Балабуха до давніх богів.

А боги мовчали й не помагали. В Балабухи виступив на лобі піт. Він перекинув праву ногу на ліву, потім ліву на праву, а слова повтікали з його пам'яті.

«Ой Афіно-Палладо; ой божественна Діано! Ой Венеро!» — кинувся знов на Олімп Балабуха за поміччу, дивлячись на Онисю. Богині класичного світу чогось проти його волі сновигали у його в голові одна за другою, бігли рядками, ганялись одна за другою, неначе в хрещика грали, та все гарні, принадні, одна краща од другої. А слова все-таки не йшли на язик. Балабуха витяг хусточку з кишень, обтер гарячого лоба, сховав хусточку, знов обперся рукою об стіл і поклав ліву ногу на праву.

«Чи не покликати б на поміч Горація? А може, Арістотеля?» — думав Балабуха, перебираючи в умі еллінів та латинців. Але він почував, що й Горацій кудись утік, Арістотеля й конем не доженеш. Перед ним тільки вертілись німфи в якомусь дивному лісі в темнуватій печері, над тихою прозорою водою. На німфах були червоні запаски та картаті плахти, а зелена осока та квітки кривали їх голови, падали по плечах, як у русалок.

— Ви, Онисіє Степанівно, мов лісова Діана! — ні з сього ні з того вихопився Балабуха та й почервонів і замовк.

Онися липнула на його здивованими очима. «Чи він сміється з мене, чи говорить вже дуже по-вченому», — подумала Онися й мовчала. Балабуха й сам схаменувсь і втямив, що він виявив свою палку мрію, яка була зовсім не до речі, що треба було говорити зовсім не таким академічним язиком.

— Ви, Онисіє Степанівно... я... ви... — знов почав Балабуха, — як побачив я вас, то мені став світ немилый!

— Хіба я така страшна, що вже й світ вам зав'язала! — одрубала Онися сміливо.

— Ви жартуєте? Краса страшна, — це правда; але так, як були страшні для людей давні боги, як страшний бог, — почав філософствувати Балабуха. — Ваші чорні брови, неначе гострі стріли в Купідона, — кого вразять, той вже навіки ваш.

— У кого ж то були такі стріли? Ви, мабуть, говорите про своїх вчителів? — обізвалась Онися.

— *O sancta simplicitas!*³ Яка ти часом буваєш гарна своєю таки простотою! — промовив неначе сам до себе Балабуха.

«Чи він оце сміється з мене, чи глузує, що він вчений, а я проста», — подумала Онися й почала сердитись.

— Ви так говорите по-письменному, що я нічого не второпаю, — говоріть-бо по-людській! — сказала Онися.

— Чи вже ж пак ви не розумієте, що я вас люблю, а коли ви мене любите, то я ладен хоч і сьогодні до вас старостів слати, — сказав Балабуха й сам здивувався, що він сказав ці слова так дуже просто й ясно, й ні кришки не по вченому.

— Так би ви й сказали, то я б знала, про що п'ється, — сказала Онися й засміялась, ні трішечки не засоромившись; вона чула такі речі, може, десятий раз.

Балабуха осміхнувся. В його рот розтягся, а по обидва боки рота з'явилися по два пружки, неначе по дві іжиці. В академії студенти через ці пружки жартували з Балабухи й говорили, що як він засміється, то в його по один бік рота набігають супини, а по другий — герундії. Онисі здалося, що Балабуха дивиться на неї згорда й сміється з неї.

«Потривай же ти, академісте! Я ж тобі накладу в віз таки правдивих гарбузів», — подумала Онися, і в неї з'явилась і справді думка пожартувати з академістом, накласти йому в віз тої «хрусти». Онися сама до себе зареготалась од своєї несподіваної думки.

— Чого ви смієтесь? Чи ви такі веселі та щасливі? — питав Балабуха, й собі осміхаючись.

³ О свята простота! (Лат.)

Рипнули двері з сіней. В хату ввійшла матушка. Вона вгляділа, що молоді люди обоє сміються, й подумала, що вже все скінчилось до ладу, як слід.

— Оце я будила, будила свого старого, та й не добудилась, — весело промовила матушка, — коли ваша ласка, випиймо по чарці та ходім до пасіки в садок, — може, гуртом розбудимо старого.

Матушка налила по чарці, випила сама й почастувала Балабуху. Балабуха стукнув чарку до дна і в смак з'їв пирога, неначе після дуже важкої, але добре скінченої праці.

— Може, вип'ємо ще по другій? — спитала матушка.

— Ні, спасибі вам, паніматко, — весело сказав Балабуха, — *est modus in rebus*⁴, як казав Горацій, — є міра для всього.

— Ви все по-вченому говорите, а ми люди прості й просто горілочку п'ємо, — сказала матушка.

Матушка взяла пляшку й тарілку з пирогами й повела Балабуху в садок. Онися вискочила в кімнату, зачинила за собою двері й перекривила Балабуху перед дверима, вивернувши з усієї сили спідню губу.

Зараз за домом ріс старий розкішний сад. Старі яблуні, груші та черешні густо вкривали терасу, як старий ліс. Під густими гілками по чистій, як оксамит, траві була протоптана стежка до пасіки. Од тераси гора круто спускалась до самої Росі, а по горі, неначе випадком причеплені, стриміли старі груші та яблуні. З гори було видно до самого низу старі стовбури дерева, котрі ніби підпирали гущавину гілля та листу, неначе зелену стелю. В одному місці на краю тераси розрослись густі сливи, як молодий ліс. В кінці садка густий вишник неначе вхопився за крутий бік гори й повис над кручею, як густе зелене руно. Сонце повернуло на захід і кинуло світ збоку. Гаряче проміння вдарило в бік гори, розсипало золото по зеленому косогорі, пронизало сад наскрізь золотими нитками, пронизало кожну гілку, кожний листок, облило світлом старі стовбури, лягло на зеленій крутій горі довгими золотими пасмами. Уся гора, весь садок світився й блищав

⁴ Всьому є край (*лат.*).

наскрізь зверху до низу. Очі тонули в зелено-золотій глибині й спинялись на густих зелених вербах над водою, на блискучій тихій воді. А за Россю, на подолі, ніби спочивав густий дубовий ліс, як темно-зелений оксамитовий килим, в котрого темно-зелені верхи були обліті сонцем.

— Який у вас, паніматко, рай! — крикнув Балабуха, заглянувши з тераси наниз в зелено-золоту безодню. — Мені здається, що Адам позавидував би, якби побачив ваш садок.

Балабуха оглянувся. Він думав подивитись на Онисю серед того раю, але Онисі не було. Балабуха зітхнув і тихою ходою пішов за матушкою, заклавши руки за спину.

Пасіка була на краю садка, в маленькій западині, в зеленому вишнику. За зеленими вишнями зажовтіла низька огорожа, обплетена куликами. За огорожею було видно верхи уликів, прикритих мисками-яндолами, неначе жовтими широкими капелюхами.

Матушка одчинила маленькі дверці. За дверцями на грядках жовтіли здорові голови повняків-гвоздиків, чорніли чорнобривці, слались по траві гірлянди настурців. Один соняшник розкинув розкішний лист над огорожею й схилив важку жовту голову через тин. Бджоли сновигали роєм над пасікою, неначе краплі бризкали вздовж і впоперек. Запахло медом, вощинами та гвоздиками.

Балабуха ввійшов у пасіку. Одна бджола вдарилась в його лице, неначе хто її кинув з усієї сили. Отець Степан спав у катразі, причинивши двері. Матушка одчинила двері й ввійшла в катрагу. За нею ввійшов Балабуха.

— А вставай, панотче, — бог гостя приніс, — крикнула вона.

Отець Степан обізвався крізь сон, схопився, сів на постелі й дивився сонними очима на Балабуху.

— Що? Га? Де? — питав він переляканим голосом.

— Ось! Ось! — сказала матушка, тикаючи йому пляшку з горілкою в руки.

— Невже! — крикнув як опечений отець Степан і схопився з ліжка, витріщивши очі на Балабуху.

Балабуха стояв і доставав головою під саму покрівлю катраги. Отцеві Степанові спросоння здалось, що перед ним стоїть архіерей.

Батюшка опам'ятався, протер очі, придивився до Балабухи і впізнав його.

— Чи це академіст приїхав до нас? — крикнув він хрипким заспанним голосом і кинувся обнімати та цілувати Балабуху, що було для його трохи незручно. Отець Степан був невеликий на зріст, присадкуватий, товстенький та кудлатий: волосся на голові, на короткій бороді стирчало, неначе розпатлане вітром, а густі брови поодставляли на кінчиках і стриміли, неначе закручені вуса. Він підняв руку вгору, ледве достав Балабушині плечі, піднявся навшпиньки й тричі поцілувався з Балабухою.

— *Pax vobis, serenissime pater!*⁵ Мир дому цьому й живущим в йому! — сказав Балабуха, обнявши руками отця Степана й піднімаючи його.

— А чом ти, стара, оце мене не збудила! — промовив отець Степан до матушки.

— Хіба ж я не будила? Штовхала тебе та торсала, а ти тільки ногами дригав та махав руками. Мій панотець, Марку Павловичу, має поганий звичай: б'ється спросоння, хоч такий з себе непоказний. Ось телепнув мене спросоння по руці так, що аж рука горить і синяк виступив.

— Сідайте ж, академісте, в моїй господі, — сказав отець Степан, присовуючи до стола ослона, — сідайте, та вип'ємо по чарці: може, я сон прожену.

Отець Степан позіхнув, хрестячи широкого рота.

— Ой затуляй-бо рота, бо ще бджоли влетять: подумают, що улик, — сказала матушка.

— Оце ж таки, улик! Може, подумают, що вічко, — сказав батюшка.

— Еге! Добре вічко. Як вийде рій, то ще, борони боже, весь влетить тобі в рот: не треба буде й збирати, — бо ти ротом збереш його, — сказала матушка, сміючись.

Отець Степан налив чарку, поздоровкався й випив до Балабухи, а потім подав чарку Балабусі.

— Ми вже з паніматкою випили по чарці, сказати правду. Не знаю, чи пити, чи не пити, — сказав Балабуха.

— Та пийте! Тільки недобрі люди не п'ють, — сказав батюшка.

⁵ Мир вам, найсвітліший отчеі (*Lat.*)

Балабуха випив і закусив пирогом. За першою чаркою пішла друга, за другою третя. Швидкий, проворний, говорючий панотець розговорився, випиваючи чарку за чаркою; а Балабуха все поглядав через пасіку в зелений садок, чи не з'явиться там на стежці Онися. Ониси не було видно в садку.

— От ви вчитесь там в академії все по-латинському, все пишете вірші, а чи вчать пак вас там співати на гласи: на «Господи возвах», і на «Бог господь», і «Явися нам»? — спитав отець Степан.

— А чом же? Вчать, — сказав Балабуха згорда.

— А чи вмієте ви співати «Господи возвах», глас третій, а заспівайте? — несподівано спитав батюшка.

— Та годі, годі, старий. От і вигадує ні се ні те. Де вже щоб в академії цього не вчили, — сказала матушка, постерігаючи, що старий хоче екзаменувати зятя.

— Цц! — цмокнув батюшка. — От і не вмієте, хоч і вчились в академії: ануте на «Бог господь», глас восьмий?

Балабуха засміявся, одначе зотяг на глас восьмий. Він знав, що старі батюшки люблять екзаменувати паничів, а при тому й почванитись своїм хистом.

— Так, та не зовсім, — сказав отець Степан. — В нас на селах ось як співають! — сказав батюшка і зарипів низьким басом на весь садок: «Бог господь» на глас восьмий.

— Ануте, заспівайте на четвертий глас, — знов сказав батюшка, наливаючи чарку.

Балабуха зотяг на четвертий глас. Отець Степан підтягував, щоб показати силу своєї гортані. В пасіці піднявся такий дует, що заглушив гудіння бджіл.

— Добру гортань маєте! От за це люблю! І горілку добре п'єте! І за це люблю! — сказав отець Степан, цілючи в губи Балабуху. — Коли б ви знали, Марку Павловичу, як я очепурих та опорядив свою церкву! Які я образи поставив в церкві! Та ви і в Києві таких не знайдете! От ходім, голубчику, я вам покажу!

Отець Степан схопився жваво з місця, вхопив за руку Балабуху й потяг з катраги. Матушка пішла слідком за ними. В пасіці кругом їх сновигали бджоли, набились в бороду батюшці. Одна бджола вдарилась в його щоку і впустила жало; він навіть не скривився й тільки скинув

її пальцями та все не випускав руки студента, неначе боявся, щоб він не втік. Стежечка йшла до хвіртки в цвинтар. Отець Степан потяг Балабуху в хвірточку й привів до церкви. Церква була одчинена. Сторож замітав і прибирав у церкві.

Ступивши на поріг церкви, отець Степан випустив руку Балабухи й перехрестився. Слідком за ним пішов Балабуха з матушкою.

Церква була невелика, дубова, з неширокими банями, з вузькими вікнами. Вікна були високо од землі. Серед ясного дня в церкві було темнувато, тільки гарячий промінь прорвався в віконце, простягся через усю церкву, як золоте полотнище, і впав на іконостас, на старинні різані квітками та виноградом рами, позолочені й помальовані золотисто-зеленим та червоним кольором. Уся церква була обставлена образами, як і світлиця в отця Степана; навіть в банях між вікнами висіли образи. Отець Степан ходив од образу до образу й показував пальцем. В бабинці висів здоровий образ страшного суду, на якому внизу намальовано було червоне пекло. В пеклі світилися вищирені здорові зуби якоїсь страшної кінської голови, а між зубами сидів на престолі сатана, з рогами, з білими зубами. В його на руках сидів Юда, неначе маленька дитина. Голова неначе хотіла проковтнути сатану з престолом та з Юдою, але вдавилась, і сатана застряг у самій пельці, зачепився за горянку високим тронем і не міг пройти далі. До голови йшли рядками голі грішники: ткачі з клубками в руках, кравці з ножицями, мірошники з камінням на мотузках, перекинутих через плечі, розпатлані голі відьми, писарі з перами й здоровими каламарями в руках; за ними купа жидів з пейсами, а позад усіх поганяли грішників нагайками рогаті та хвостаті чорти.

— Дивіться! — сказав отець Степан. — Це я видумав, а маляр намалював.

— Ой господи, господи! — сказала матушка, важко зітхаючи.

— Ось ідіть лишень сюди! — сказав отець Степан, захопивши Балабуху за руку. — Ось я вам покажу образ. У вас у Києві такого нема.

Отець Степан привів Балабуху в правий притвір. На стіні висів великий образ Покрови. Отець Степан став і згорнув руки перед образом. Серед образа був намальований амвон, неначе дві перекинуті сковороди, накладені одна на другу. На амвоні стояв молоденький дякон з розпущеними кісьми, як маленька панна в широкому криноліні. Він був на зріст якраз попід руки всім постатям. На самій голові в дякона, в хмарах, стояла богородиця, вдвоє більша од його, з омофором в двох руках. Кінець омофора стримів, неначе вирізаний з бляхи. По один бік дякона стояв Андрей юродивий, спустивши з одного плеча червону хламиду. Голі груди були повні, а круглий живіт з пупом стримів осторонь од його наперед, неначе білий гарбуз, прибитий до Андрея кілком. Андрей підняв угору кулак, з котрого стримів здоровий палець, неначе притика; зморщивши густі чорні брови, він грізно дивився на сивого діда й неначе говорив: «Ей, стережись, старий, бо як телепну, то й зуби визбираєш!» Дід стояв боком до Андрея й неначе просився: «І батечку, й голубчику, не бий мене, бо я не винний!» По другий бік дякона стояв цар в зубчастій короні; він обернувся до архієрея набік головою й гордо на його поглядав скоса, заклавши назад руки. Архієрей не вважає на царя, стоїть рівно, як святий, з таким хрестом в руках, неначе він витяг його на кладовищі з могилки. На архієреєві була одежа, неначе вирізана з бляхи, а спереду висів омофор, як дошка. За архієреєм виглядали ченці з чорними бровами, з білими бородами, неначе вони попідв'язували бороди білими хусточками, а там далі виглядали якісь фізіомії, не то дівки з розпущеними кісьми, не то парубки. Один неначе позакладав за щоки кисліці, в другого неначе бешиха рознесла одну щоку, в третього неначе сів чиряк під бородою, а очі були такі завбільшки, як його кулаки. Внизу на рамі було підписано великими слов'янськими буквами: «Сеї образ соорудили раби божі чайківські баби. Року божого 1817».

— А що, Марку Павловичу, гарний образ? — спитав отець Степан.

— Хто його зна... Дякон дуже малий, неначе дівчина, а Андрей чогось неначе дуже лютий, неначе хоче би-

тись, — сказав несміливо Балабуха. От вигадали! Тим вченим скрізь недогода! Такі образи хіба в Лаврі знайдете, — сказав гордо отець Степан. — От подивіться ж ще на цей образ!

На образі Ілія тікав на небо на страшних баских конях з огнястими червоними гривами. Іскри сипались з рота в коней, а з ніздер та з вух летів клубками дим. Червона одежа падала на землю просто на Єлисея, котрий перекинувся на спину, задравши догори руки й ноги.

— Щось тут багато вже вогню, неначе в казках розказують про якихсь коней, що дишуть вогнем, — сказав Балабуха.

— Ет, Марку Павловичу! Я думав, ви нас похвалите, а ви ні се ні те говорите, — сказав отець Степан з досадою, махнувши рукою, й побіг хутчій з церкви. За ним вийшла матушка й Балабуха.

— Хотів вам показати «Неопалиму купину» в олтарі, та вже не покажу. Ви нас осмієте, — сказав отець Степан, прямуючи через цвинтар в садок.

Тим часом як старий Прокопович показував Балабусі образи, Онися вступнула й справді Балабусі штуку. Вона посадила погонича в пекарні полуднувати й послала дівчат на город вирвати два гарбузи. Дівчата, ладні на такі штуки, побігли на город і принесли два здорові гарбузи, ще й кілька маленьких.

— Підіть, дівчата, та вкиньте цьому паничеві в віз оці гарбузи, та добре замостіть в сіно, в задок, на самісіньке дно, — сказала Онися.

— Ми, Онисю, вкинемо в віз одного гарбуза паничеві, а другого для погонича почепимо під возом, під передком, — сказали наймички.

— Про мене, й почепіть, та тільки добре прив'яжіть, щоб додому довели, — сказала Онися, сміючись.

Дівчата достали мотузку, оперезали кругом білого гарбуза й понесли до воза. Одна наймичка помостила гарбуза в задку, на самому дні під сіном, ще й маленьких гарбузів накидала, а друга полізла під віз і причепила гарбуза до підтоків. З реготом вони побігли до хати, нагинаючись попід тином, ще й принесли два маленьких

гарбузці, як двоє яблучок. Онися побігла в сіни й поклаала ті гарбузці в кишеню Балабушиної хламиди.

Після такої штуки Онися накрила в світлиці стіл і поставила полудень. Сінешні двері од задвірку рипнули. В сіни ввійшли Прокоповичі з гостем. Проти їх з світлиці вийшла в сіни Онися, червона, як маківка, з веселими, блискучими, насмішкуватими очима.

— А я, мамо, вже полудень зготувала, — сказала Онися до матері.

— Добре зробила, моя доню! Бо вже час полуднати, — сказала Прокоповичка.

— О, з вас добра господиня буде, — сказав поважним тоном Балабуха, поглядаючи на Онисю як на свою будущу господиню. — Мабуть, ви через те господарювання й не вийшли до нас у пасіку.

— Коли бджіл боюсь, — сказала Онися, ледве здержуючи сміх.

— Вас і бджоли не покусали б: подумали б, що ви квітка, — сказав комплімент Балабуха.

Увійшли в світлицю й сіли за полудень. Знов пішла кругом чарка. Печена курка й пироги пощезали з тарілок. Після полудня Онися винесла на тарілці пляшку наливки. Прокоповичі частували гостя дуже привітно, як свого зятя, й просили частіше навідуватись до їх. Матушка розвела розмову про своє господарство, перелічила воли, корови, вівці, навіть свині, перелічила улики в пасіці й навіть натякнула на сотню карбованців, заховану в спряті — в скрині. Балабуха слухав, розправляючи високі коміри, й скоса водив очима за тонким станом Онисі, котра бігала то з кімнати в світлицю, то з світлиці в кімнату.

Перед вечором Балабуха почав прощатись. Прокоповичі випровадили його в ганок. Матушка винесла на ганок на тарілці пляшку з наливкою. Ще випили по чарці на ганку, й Балабуха розпрощався. Візок загойдався й залушав під ногами академіста. Коники рушили з двору. Балабуха з-за двору ще раз зняв картуза й низенько поклонився просто до Онисі. Онися закрила губи рукавом і насилу здержала сміх, а наймички виглядали в вікна з пекарні й реготались так, що на їх очах повиступали сльози.

Надворі було тихо. Жара спадала. Од садків, од верб лягли тіні й наче повівали на шлях холодком. Балабуха їхав улицями, попід високим гіллям садків, котрі виглядали з-за тинів.

«Музо моя, богине моя! — думав Балабуха, пригадуючи собі Онисю. — Яка ж ти гарна! Які поетичні думи ти навіваєш на мене!»

Балабуха почутив, ідо під ним лежить щось тверде й таки добре муляє.

— Але як же оце ти погано вимостив! Я чогось усе з'їжджаю на один бік, — сказав Балабуха до погонича, пересовуючись з ями на другий бік.

«Діана, щира Діана! Висока, рівна, стан тоненький, ніжки маленькі, пальці класичні, тонкі, довгі. Ой муляє ж, бий його сила божа!» — І Балабуха знов підсунувся вище й почав вгнізджуватись, як квочка в гнізді.

— А що, паничу, мені здається, що ми тут не оженимось, — сказав понуро погонич.

— Чому ж так? Певно, ти не оженишся, але я ожениюсь.

Ба й ви не оженитесь! — сказав сумно погонич. Та чому ж так? — сказав Балабуха, осміхнувшись.

— Бо мене чорт зна як нагодували, — і чарки горілки не дали. Я зовсім голодний.

— Ну, це ще невелика біда. Зате мене нагодували й напоїли, аж у голові гуде.

Край села стояла корчма. Візок котився до корчми.

— Паничу, купіть оселедця та чарку горілки, бо, їй-богу, їсти хочу! — сказав погонич.

— Добре! Спиняй коні! Я й сам ладен випити чарку, — сказав Балабуха.

Погонич спинив коні. Балабуха гукнув на жидівку і звелів їй винести оселедця, паляницю та горілки.

Тим часом свині збіглись до воза й чогось усе лізли під віз. Погонич махав та стьобав по їх спинах батогом, а вони уперто таки лізли під колеса.

— Якого це дідька вони лізуть під віз? — крикнув Балабуха.

Погонич пополуднував. Випили по чарці й поїхали. Всі свині кинулись бігти за возом, як собаки.

— Що це за напасть! Свині біжать за возом, — сказав Балабуха, протираючи очі.

Балабуха згадав, як він в академії з студентами пив три дні й три ночі й до того допився, що за ним увечері по Братському монастирі ніби все бігали свині й хапали його за поли. Згадавши ті страхи, Балабуха трохи стривожився.

— Чи то свині, чи собаки біжать за возом? — спитав він у погонича.

— Авжеж свині, а що ж більше, як не свині, — сказав погонич, обертаючи голову.

— Що воно там в нечистого муляє? Чи не вкрав ти часом чого та сховав під мене? А стань!

Погонич спинив коні. Балабуха підвівся, почав розгрібати сіно й вглядів щось кругле та здорове.

— А бач, украв, та не вмів сховати, — сказав докірливо Балабуха.

— Хто? Я? — крикнув погонич і скочив з козел. — Та нехай мене святий хрест поб'є, коли я що вкрав.

Погонич прибіг до воза, засунув руки в сіно й витяг гарбуза. І панич, і погонич пороззявляли роти і тільки дивились на те диво.

— От вам і гостинець! Я ж казав, що нам більше не їздити до цієї панни, — крикнув погонич і хрюпнув гарбузом об землю, аж з його кишки вискочили.

Свині кинулись до гарбуза, а люди коло шинку заретотались.

— Сідай швидше та поганяй! — крикнув Балабуха на погонича.

— Постривайте, ще визбираю маленькі гарбузці, щоб додому не везти.

Погонич вибирав з сіна гарбузці й викидав на шлях. В Балабухи душа неначе вмерла. Він зблід, потім почервонів, потім знов зблід. Погонич сів і погнав коні.

«Ой ви, Єви! Ой ви, спокусительки! Це не Діана, — це фурія, аспид, василіск! Чом же ти мені просто не сказала, що не підеш за мене?» — Гордий студент обидився на смерть. Уся любов його зникла, неначе погонич викинув її з гарбузами на шлях.

— От тобі на! Поїли свині нашу коляду! — промовив сам до себе погонич. — А я думаю, чого то наймички

регочуться, аж на комин спинаються, та все на мене скося поглядають. Та й прокляті ж тут в Чайках дівчата.

— Що прокляті, то правда! — обізвався Балабуха.

Вже сонце заходило, як Балабуха доїжджав додому, до села Хильок. Те сільце неначе хто вкинув в глибокий яр. Кругом яру стриміли круті гори й тільки розступились трошки в одному місці, де блищав ставочок. На дні тієї щілини був мочар, росла осока та очерет, так що ніяк не можна було тудою прокласти шлях. В Хильки треба було спускатись з невисокої, але дуже крутої гори.

Тільки що віз почав спускатись, з-під воза обірвався гарбуз і покотився рядом з возом з гори, неначе навви-передки.

— Паничу! Знов гарбуз ганяється за нами! — крикнув здивований парубок, тикаючи на гарбуз пужалном.

Балабуха глянув і не поиняв би віри своїм очам, якби на гарбуза не показував погонич. Коні вбігли просто в царину в одчинені ворота, а гарбуз за возом покотився й собі через ворота.

— Паничу, загубили гарбуза! — крикнув непоміркований царинник і побіг ловити гарбуза, щоб догодити своєму паничеві.

— О ехидна, о мегера! О породіння сатани! Це не Венера, — це сам сатана в плахті! Побий тебе громокидач з Олімпу стрілами, з твоїми чорними бровами. Ой відьма ж! Певно, родима відьма! Умудрилась причепити під возом гарбуза!

Балабуха приїхав додому неначе вбитий. Мати вибігла на ганок стрічати академіста. Балабуха став у ганку й почав трусити свою довгу шинелю. З кишені повипадали маленькі гарбузці.

— Що то, сину? Яблука повипадали, чи що? — спитала мати, достаючи рукою з землі гарбузця. — Та це ж гарбузець!.. Гм... гм... Що це таке? Чи не дала тобі часом Онися гарбуза?

Син тільки рукою махнув і пішов в садок. Мати важко зітхнула.

— От тобі й Онися! От тобі п'ять корів і сто карбованців, — сказала вона, вдарившись об поли руками.

Син пішов в садок і довго ходив по стежках, поки зовсім смеркло надворі. Він перебрвав в думці всі події

дня, передумав усе: і як стрів Онисю, і як говорив з нею; він неначе й тепер бачив її чорні, тонкі та густі брови з гострими кінцями, бачив осміх, трошки підняту верхню губу, з-під котрої й тепер в темряві неначе блищали перед його очима білі верхні зубки, дрібні та тоненькі. Кохання заворушилось в його душі бурливо та шумливо, кипіло, ніби міцне пиво; але він нагадав гарбузи... його гордість заколихалась до самого дна серця й викинула, як бурлива хвиля на берег, те почування. Той гарбуз бачили люди в Чайках, бачив царинник в Хильках, бачив погонич. Про його будуть говорити скрізь в околиці: його обсміють.

— Постривай же ти, червона запаско! Хіба вмру, що тобі не оддам за своє! Я знайду таку красуню, що тобі й не снилась, і не привиджувалась. Хіба ж я не філософ, не академіст?

Мати покликкала сина вечеряти, а син не схотів їсти й вже пізно увійшов у хату й впав на постіль.

2

Харитін Моссаковський не діждав і сороковин по батькові. Справивши дев'ятини, він прибрався, підголівся, надів нові, але прості чоботи, підстриг трохи кучеряві коси, запряг поганенького коня й поїхав в Чайки до Онисі Прокоповичівни.

На тім-таки тижні був в Богуславі ярмарок. На ярмарку були старі Прокоповичі. Вони стрілись з сусідами, і сусіди розказали, що їх дочка накидала крадькома гарбузів Балабусі в віз, ще й почепила на мотузку одного гарбуза під возом. Прокоповичі, приїхавши додому, накрили Онисю мокрим рядном, а батько трохи не попобив її.

— Гарбузуй, гарбузуй, дочко, та й міру знай. Їздили до тебе женихи, то й перестануть, — репетувала мати, — а нам не роби сорому перед людьми!

— Не бійтесь, мамо, не перестануть! Мене, хвалить бога, ще ніхто не обїхав білим конем. Та коли б хто й обїхав, то я не боюся білих коней. А вашого Балабухи я не люблю: він гоноровитий, дивиться на мене згорда та